

КОМПИЛАЦИЈА СПЕКУЛАТИВНЕ ФИКЦИЈЕ

(Олга Токарчук: *Бизарне љриче*, превела са пољског Милица Маркић, Службени гласник, Београд, 2020)

Како ће један човек разрешити мистерију привиђења које га прогања од детињства и шта открива шкотски ботаничар средином 17. века у мочварама Пољске? Могу ли се помоћу моштију клонирати хришћански свеци и како ће изгледати футуристичке породице андроида? Пољска нобеловка Олга Токарчук нуди читаоцима одговоре на ова и још нека питања у десет прича спекулативне фикције које су скупљене у збирци *Бизарне љриче*. Одговори које ауторка предлаже вишезначни су, по правилу поново упућују на постављена питања и остају отворени за значењска и симболичка дописивања од стране читаоца.

Приповетке *Бизарних љрича* разнородне су по темама, мотивима, приповедачким техникама и просторно-временским координатама, а повезане су жанром фантастике, који је сугерисан и насловом књиге. У књизи су заступљени различити поджанрови спекулативне фикције, од „блажих“ форми, попут веризма очућеног гротеском, преко хорора и историјске фантастике до жанра научне фантастике којем припадају чак четири приповетке. Парадоксално, заједнички именитељ прича истовремено је и напуштање уско схваћених жанровских конвенција, односно њихова реинтерпретација. Овај помак ауторка постиже нијансираним приповедањем које се не исцрпљује у саопштавању радње, двосмисленим завршецима, као и сталним напором да приче „универзализује“, односно да их повеже са моралним и филозофским дилемама. Када се овоме додају алузивност и митолошка, односно библијска подлога неких прича, *Бизарне љриче* се могу читати и као збирка мејнстрим прозе, попут стилске вежбе исписане у жанровском кључу. Свакако да не треба ни инсистирати на бинарној опозицији жанровско/мејнстрим, јер је граница између жанровске фантастике и мејнстрим књижевности одавно порозна у савременој литератури, а фантастика је ионако знатно шири појам од конвенција жанра.

Већ у првој причи „Путник“, манифестној минијатури која са разлогом отвара књигу, Олга Токарчук поставља проблем природе зла, коме ће се враћати и у неким каснијим причама. Ауторка тематизује једно од најстаријих и кључних питања у вези са злом: долази ли оно споља, из оностраног или је, обрнуто, иманентно човеку који га шири у спољашњи свет својим делима. Одговор не може бити коначан, већ наслућен, а про-тагониста ће доживети просветљење откривши разлог постојања утварне силуете човека која га ужасава деценијама, уз следећу констатацију: „Човек кога видиш не постоји зато што ти видиш њега, него зато што он тебе гледа.“ Тако путник из наслова

приче није само онај који своју исповест саопштава током путовања авионом, већ и онај који прелази пут ка готово психоаналитичкој спознаји о пореклу свог страха.

Поред природе зла, ова прича испитује и присуство фантастичног у свакодневном животу људи. По томе је блиска причама „Зимница“, „Шавови“ и „Истинита прича“ које би се могле тумачити и као мини-циклус у оквиру књиге јер спадају у „фантастику свакодневице“, на трагу Кафке или још више Буцатија. У свету кинематографије могли бисмо их замислити као епизоде *Зоне сумрака*. Оне истичу да наша грађанска рутина понекад лако може постати апсурдна, и да се наши идентитети тада откривају као пукe фасаде. Натприродни елементи у овим причама су ограничени и дискретни, употребљени интерно, за протагонисте који су њима стављени пред изазов.

Прва прича у поменутом мини-циклусу, „Зимница“, говори о тенденциозно неименованом средовечном мушкарцу који након смрти мајке наставља да живи сам у њиховом стану. Несамосталан, лењ и неостварен, он дане проводи у испијању пива и гледању утакмица. Онда најпре у подруму, па и на другим, све чуднијим местима у стану, проналази тегле са мамином туршијом која ће му послужити као мезе. Тегле најпре садрже укусну храну, па затим покварену, да би на крају син у њима затицао укисељене нејестиве предмете попут пертли или сунђера. Тегле чији број метастазира, а садржај постаје све гротескнији, постају нека врста циничне и осветничке заоставштине мајке која је током живота била незадовољна животом наследника, а уз то доприноси бизарности из наслова збирке.

„Зимници“ је слична прича „Шавови“ која приказује удовца означеног само иницијалом Б. коме се дешавају необјашњиве ствари када након смрти жене остане сам у стану. Промене у доживљају стварности наизглед су баналне, али такве да буде суштинске сумње у свет појавности: више не постоје чарапе без уздужних шавова, све хемијске оловке остављају искључиво смеђи траг, а поштанске марке су округле, а не четвртасте. Господин Б. приказан је као човек кога је време и иначе „прегазило“: хоби му је сређивање старих ТВ водича, оброци подгрејана храна из кесице, а стан препун прашњавог инвентара. Покушај да разјасни необичности и потврди своје ментално здравље у разговору са комшиницом показује се као неуспешан. Све ове бизарности стижу у живот јунака попут порука у чији смисао није у стању да проникне, а са којима не може да се помири. Да ли оне указују на губитак разума услед усамљености или су могућа исклизнућа загробног света у којем свест јунака борави и након његове смрти, питања су на која ће читаоци изналазити своје одговоре.

Традицију књижевности која у сатиричном маниру тематизује угледног грађанина који низом несрећних околности завршава у очају, наставља „Истинита прича“. Њен јунак је професор који гостује на научној конференцији у иностранству, и након уживања у слободном поподневу у подземном пролазу види повређену бескућницу којој нико сем њега не жели да помогне. Покушај да јој помогне завршава се дебаклом, пошто ће полиција помислити да је он кривац, након чега ће професор побећи. Један неспоразум, губитак новчаника и ципеле и кошуља натопљена крвљу бескућнице, претвориће професора у избезумљену креатуру која неуспешно покушава да се врати у хотел, након чега га голог и мокрог извлаче из оближње фонтане. Символички потенцијал приповетке крије се у чињеници да се ништа од овога не би догодило да

професор није одложио повратак у хотел, због шетње и пића у башти кафеа, и да није покушао да помогне повређеној жени. Уживање у доколици и солидарност су дакле разлози за казну судбине, управо оне особине које су помогле човеку да еволуира и створи културу.

У све три приче које тематизују „фантастику свакодневице“ Олга Токарчук инсистира на иронији према јунацима, тим неименованим „обичним људима“. Исклизуће у њиховој стварности сугерише не само да нису заштићени у анонимности и самоћи, већ да их управо због тога очекује бизарни расплет.

Други могући тематски циклус *Бизарних прича* могле би бити приповетке које се сврставају у жанр научне фантастике, а од њих су можда најинтересантније оне са библијским и митолошким референцама, „Трансфугијум“ и „Гора свих светих“.

„Трансфугијум“ је футуристичка утопија која спаја теме еутаназije и реинкарнације. Приповетка прати неименовану жену која организује последњи испраћај своје полусестре Ренате у паралелни свет, уз трајни губитак овоземаљског постојања. „Прелазак“, односно трансфугацију која се окончава пловидбом са једне на другу обалу језера, организује хајтек корпорација *Трансфугијум* у беспрекорном прихватном центру који опслужују андрогина хуманоидна бића. И ако нас „Шавови“ или „Истинита прича“ асоцирају на *Зону сумрака*, овде се сусрећемо са наративом који би лако могао бити прерађен у сценарио епизоде серије *Black Mirror*. С обзиром на то да је трансфугација добровољна и, за разлику од данашње еутаназije, не мора имати било какве медицинске предуслове, јунакиња преиспитује Ренатин живот, како би открила разлоге сестрине одлуке. Завршном чину преласка присуствује и остатак породице међу којом има оних који читав чин не могу схватити другачије него као самоубиство, док корпорација процес објашњава као „превазилажење јаза између човека и света“, света који је само „поток снага и односа који надиру једни на друге“. Када се пренос заврши, на другој обали појавиће се фигура вука, што ће накнадно објаснити један детаљ из прошлости односа две сестре, и сугерисати разлоге за Ренатину одлуку. Приповетка својим идејама о утопијском јединству са природом заговара *new age* мистификације којима је ауторка склона и у другим књигама. Мотив језера по коме ка другој, људима недоступној страни, плови сплав, асоцира на мит о сплавару Харону који душе умрлих превози у Хад преко Стикса и Ахерона. Олга Токарчук у овој причи велики значај придаје и Овидијевим *Метаморфозама* које управо тематизују „прелазак бића у друге ентитете“ и чији се примерак налази у свакој соби *Трансфугијума*, попут *Свећој иисма* у хотелима Америке. Оваквом интертекстуалношћу ауторка евоцира како античку тако и библијску митолошку и литерарну линију, смештајући њихове мотиве у свет будућности и високе технологије. И колико год да су се свет и човечанство променили, „прелазак на другу страну“ након смрти остаје један од најинтригантнијих моментата људске спознаје, али и економски уносан посао. Ипак, за разлику од некадашњих посредника попут Харона, тај посао преузимају хајтек компаније, у чему препознајемо иронију на рачун савременог тржишта којим влада крупни капитал.

Око теме смрти, одласка на „други свет“ и односа прошлости и будућности организована је и прича „Гора свих светих“. У њој главна јунакиња, психолошкиња која умире од рака, добија добро плаћен хонорарни посао који је одводи у планине Швајцарске.

Тамо ће за потребе тајанственог Института вршити испитивања неколико усвојене деце, уз стриктну обавезу тајности. Испитивања се састоје од револуционарног теста који је јунакиња сама патентирала, обезбедивши себи успешну научну каријеру. Тај тест омогућава да се са великом сигурношћу предвиди будући живот младих испитаника. У близини Института налази се женски самостан који јунакиња посећује, а од часне сестре која њиме руководи добиће информације о околним моштима светаца које нису ништа друго до насумично ископане кости из гробница старог Рима, а којима је Католичка црква накнадно, у средњем веку, приписала светост. У каквој су вези близина самостана и Института, да ли је случајно одабрана психолошкиња која неће још дуго живети и у коју сврху ће се користити резултати тестова, откриће се на крају ове приче која спаја елементе мистерије и научне фантастике. Приповетка у фокус ставља филозофска питања детерминисаности људског живота и фалсификовања историје. Иронично, док психотестови са сигурношћу предвиђају иначе неизвесну будућност, сама прошлост ће почети да измиче, и приказаће се као наратив моћних, без упоришта у чињеницама.

За разлику од већине прича у којој су јунаци фиктивне личности, јунак приповетке „Зелена деца, или необична збивања у Волињу, која је описао Вилијам Дејвидсон, медикус његовог краљевског величанства Јана Казимира“ историјска је личност, лекар и ботаничар из Шкотске који је средином 17. века био у служби пољског двора. Токарчукова у овој причи користи историјску подлогу како би се дотакла колонијалне свести и зазора људи Западне Европе од „егзотичног“ истока континента. У мочварама пољског краљевства Вилијам Дејвидсон и његови домаћини проналазе двоје деце зелене боје коже која су се изгубила, а која живе у некој врсти паганске заједнице „иза мочвара“. Међутим, оно што Дејвидсон и његов помоћник Ричиволски не увиђају јесте да ова заједница није она од које треба зазирати, већ којој треба тежити, као прогресивној утопији. Олга Токарчук испод бајковите атмосфере приче исписује и данас актуелне еколошке и политичке поруке које пропагирају живот у сагласју са природом, директну демократију, колективизам и пацифизам. Тако се иронији подвргава идеја о „дивљим ободима“ Европе иза којих је само једно „Велико Ништа“.

Водећи читаоце кроз различите жанрове спекулативне фикције и невероватне светове и ситуације, као кроз компилацију, Олга Токарчук у *Бизарним причама* користи фантастику само како би појачала ефекте наше свакодневице. Изазови са којима се сусрећу јунаци ових прича доводе нас до битних питања: крхкости идентитета савременог човека, устројства света као социјалног конструкта и односа према технологији која великом брзином мења наш доживљај стварности. Ироничним односом према својим јунацима ауторка преиспитује њихову, али и нашу одговорност за свет у којем живимо. Олга Токарчук нам *Бизарним причама* поручује да ако прихватимо овај свет као подразумеввајући, а наше место у њему као сигурно и статично, стварносни проблеми данашњице могу нам се већ сутра јавити у мање стварном, кошмарном облику. Не препознајемо ли почетке овог процеса већ данас?